

УДК 343.9

Олексій ГУМІН

Національний університет “Львівська політехніка”,
завідувач кафедри кримінального права та процесу
Навчально-наукового інституту
права, психології та інноваційної освіти,
доктор юридичних наук, професор,
e-mail: oleksii.m.humin@lpnu.ua,
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8016-945X>

Юрій КУЗЬМА

“Львівський університет бізнесу та права”,
аспірант Закладу вищої освіти
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0009-6987-1895>

ОСОБЛИВОСТІ ВИНИКНЕННЯ І РОЗВИТКУ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ НЕПОВНОЛІТНІХ ЗАСУДЖЕНИХ БЕЗ ІЗОЛЯЦІЇ ВІД СУСПІЛЬСТВА

<http://doi.org/10.23939/law2024.41.073>

© Гумін О., Кузьма Ю., 2024

Неповнолітні, які вчинили кримінальні правопорушення, є предметом пильного спостереження для кримінологів, правозахисників та суспільства загалом. Одним із конкретних аспектів є судова практика, за допомогою якої неповнолітні можуть бути засуджені до певних видів покарань без ізоляції від суспільства, таких як умовне покарання, штраф, громадські та виправні роботи. Ця практика має переваги і недоліки, які потрібно враховувати із кримінологічного погляду.

З одного боку, засудження неповнолітніх без ізоляції від суспільства може позитивно впливати на їхнє реабілітування та реінтеграцію у суспільство. Умовне покарання, наприклад, може сприяти зміні поведінки засудженого за рахунок умовної відповідальності та підтримки, скерування на програми реабілітації. Такі заходи дають неповнолітньому змогу залишатися у своєму оточенні, де він може мати підтримку від родини та інших соціальних агентів, що сприяє його адаптації та соціалізації.

З іншого боку, існують певні ризики, пов'язані із використанням таких альтернативних видів покарань для неповнолітніх. Наприклад, умовне покарання може бути сприйняте як недостатньо суворе, яке передбачає занадто м'яку відповідальність за вчинене кримінальне правопорушення, що може не стимулювати зміну поведінки. Крім того, відсутність ізоляції від суспільства може створювати ризик для громадської безпеки, особливо якщо засуджений продовжує поводитись антисоціально.

Одним із ключових аспектів вирішення цієї проблеми є індивідуалізація покарання, із урахуванням конкретних обставин справи, а також потреб та можливостей

неповнолітнього. Зокрема, важливо враховувати його вік, ступінь соціальної адаптації, наявність підтримки з боку родини та інших соціальних структур.

Ключові слова: неповнолітні; девіантна поведінка; покарання без ізоляції від суспільства.

Постановка проблеми. Використання альтернативних видів покарань для неповнолітніх без ізоляції від суспільства – складне питання, яке потребує балансу між справедливістю, реабілітацією та громадською безпекою. Розвиток інноваційних програм та стратегій, спрямованих на підтримку неповнолітніх у їхній соціальній адаптації та виправленні поведінки, може сприяти створенню справедливішої та ефективнішої системи правосуддя для цієї вразливої категорії населення.

Аналіз дослідження проблеми. Над проблемою вивчення злочинності неповнолітніх працювали такі вчені, як В. В. Голіна, Б. М. Головін, С. Ф. Денисов, А. К. Закалюка, О. Г. Кальман, Н. З. Рогатинська, Н. С. Юзікова та інші.

Мета статті полягає у тому, щоб на основі кримінально-правового та кримінологічного підходів проаналізувати особливості виникнення та розвитку девіантної поведінки неповнолітніх засуджених без ізоляції від суспільства.

Виклад основного матеріалу. Зміст запобігання девіантній поведінці неповнолітніх повинен відрізнятися залежно від того, чи запобігаємо такій поведінці апріорі, чи маємо справу з особою, яка вже вчинила кримінальне правопорушення.

Девіантна поведінка серед неповнолітніх засуджених стає предметом серйозного аналізу та досліджень у багатьох країнах. Наприклад, українське суспільство також стикається із цим проблемним явищем, що потребує уваги та обґрунтованих рішень з боку державних структур та громадськості.

Особливе місце в цьому контексті займають неповнолітні засуджені, яких не ізолюють від суспільства. Розглянемо деякі ключові аспекти виникнення та розвитку девіантної поведінки серед цієї категорії осіб.

Соціальне середовище, в якому перебувають неповнолітні засуджені, відіграє вирішальну роль у формуванні їхньої поведінки. Неналежне виховання, відсутність родинної підтримки та недостатня увага до особистого розвитку можуть сприяти розвитку девіантних тенденцій серед молоді. Брак стабільності та позитивного впливу близьких осіб може призвести до появи агресивної, безвідповідальної чи іншої негативної поведінки.

Економічний стан сім'ї також може вплинути на розвиток девіантної поведінки неповнолітніх засуджених. Умови бідності, невдоволеність матеріальним станом сім'ї та відчуття соціальної нерівності можуть призвести до пошуку альтернативних вирішень проблем, які, на жаль, часто є девіантними.

Для неповнолітніх, які залишились без підтримки та стикаються зі складнощами у суспільстві, відсутність позитивних перспектив на майбутнє може стати провокативним фактором у виборі девіантної поведінки. Брак доступу до освіти, робочих місць та інших можливостей для особистого зростання іноді спонукає молодь звертатися до негативних способів вирішення проблем.

Оточення, в якому перебувають неповнолітні засуджені, часто може підштовхувати їх до девіантної поведінки. Знайомство з іншими особами, які втратили віру в законність, може зміцнювати негативні стереотипи та ставлення до суспільства. Відсутність програм та установ, які б могли надати підтримку та реабілітаційні послуги для неповнолітніх засуджених, також здатна ускладнити ситуацію. Брак програм вторинної профілактики та реінтеграції може призвести до повторного випадку девіантної поведінки.

С. Гончаренко зазначає, що девіантна поведінка (від лат. *deviatio* – відокремлення) являє собою поведінку або систему поведінки індивіда, яка суперечить прийнятим у суспільстві правовим

Особливості виникнення і розвитку девіантної поведінки неповнолітніх засуджених без ізоляції...

чи моральним нормам: злочинність і кримінально-протиправну поведінку, котра заслуговує на покарання. Щоб запобігти девіантній поведінці, необхідно з раннього віку навчати поважати норми моралі та прищеплювати моральні звички [1, с. 15].

На думку сучасних науковців (А. Капської, І. Пінчук, С. Толстоухової та ін.), девіантна поведінка – це поведінка, котра об'єднує дії людей, соціальних груп, які суперечать соціальним нормам або прийнятим зразкам і стандартам поведінки. Девіант – це той, хто не дотримується норм поведінки суспільства [3, с. 17].

Девіантна поведінка – термін, використовуваний для опису відхилення від соціально прийнятих норм, цінностей, традицій чи законів. Це може охоплювати широкий спектр дій або звичаїв, які вважаються неприйнятними або шкідливими для суспільства. Хоча культурні норми й цінності можуть відрізнятися у різних соціальних контекстах, деякі форми девіантної поведінки є загальними. Наприклад, злочинність, наркоманія, алкоголізм, безпорадність, агресивність, сексуальна або емоційна злостивість – лише деякі приклади девіантної поведінки.

Виникнення девіантної поведінки може спричинятись різними факторами, такими як соціальне середовище, економічний статус, особистість, психологічні та біологічні чинники. Зокрема, недостатність сімейного виховання, відсутність позитивних рольових моделей, стресові ситуації, відчуття соціальної невпевненості можуть сприяти розвитку девіантної поведінки.

Важливо розрізнити, що є справжньою девіацією, тобто поведінкою, яка справді відхиляється від прийнятих соціальних норм, і тим, що вважається девіантним через культурні уявлення чи інтереси домінуючих груп. Наприклад, у певних культурах деякі види одягу або зачісок вважають девіантними, але це не означає, що вони шкідливі для суспільства.

У суспільствах існують механізми соціального контролю, спрямовані на запобігання девіантній поведінці та її стримування, вони можуть передбачати правові норми, санкції, виховні програми, психологічну допомогу та інші заходи. Однак ефективність таких механізмів буває обмеженою, іноді вони можуть навіть підштовхувати особу до подальшої девіантної поведінки.

Девіантна поведінка є складним і багатогранним явищем, із різноманітними причинами і наслідками. Важливо розуміти контекст та фактори, що спричиняють її виникнення, а також розвивати соціальні стратегії та програми, спрямовані на запобігання та корекцію девіантної поведінки з метою підтримки здорового та стабільного суспільства.

Порівняно зі злочинами дорослих, злочини неповнолітніх характеризуються тривалішим інкубаційним періодом, оскільки дії неповнолітніх часто сприймають як дитячі витівки, про які не потрібно повідомляти правоохоронним органам. За даними експертів, рівень злочинності серед неповнолітніх у три–чотири рази перевищує офіційно зафіксований рівень злочинності. Про інкубаційний період злочинності неповнолітніх опосередковано свідчить такий факт: щорічно 3-поміж злочинів, які скоювала молодь, майже 51–69 % становили тяжкі та особливо тяжкі [5, с. 203].

Розглядаючи особливості виникнення і розвитку девіантної поведінки неповнолітніх, можна зазначити, що “їх антигромадська діяльність проходить в умовах прихованих, що виникають, і сформованих асоціальних груп, різного ступеня криміногенної зараженості”.

Психологічні особливості цієї взаємодії в умовах ослаблення виховно-профілактичної роботи за місцем проживання і повсякденного поширення асоціально-кримінальної субкультури руйнують офіційні інститути соціалізації особистості, сім'ї, освітні установи, громадські організації [4].

Девіантна поведінка серед неповнолітніх може виявлятися у різних формах і через різноманітні дії та звичаї. Нижче наведено деякі типові види девіантної поведінки цієї категорії осіб.

Злочинність: будь-які види правопорушень, такі як крадіжки, пограбування, наркотична злочинність, підроблення тощо. Неповнолітні можуть втягуватися у злочинні дії через різноманітні причини, серед яких соціальне середовище, економічна нестабільність або погане самопочуття.

Агресивна поведінка: бійки, фізичне насильство, запобіжні або загрозливі дії. Агресивність може виражатись як у взаємодії з оточенням, так і у поведінці, спрямованій проти себе.

Порушення правил шкільного середовища: прогулювання уроків, конфлікти з вчителями та іншими учнями або використання насильства у школі.

Вживання наркотиків та алкоголю: неповнолітніх іноді схиляють до вживання наркотиків або алкоголю, що може мати серйозні наслідки для їхнього здоров'я та добробуту.

Сексуальна девіантність: незаконні статеві зв'язки, сексуальна агресія, звалтування або інші форми неприпустимої сексуальної поведінки.

Психічні розлади: деякі неповнолітні можуть демонструвати девіантну поведінку через психічні розлади, такі як депресія, шизофренія, розлади сповідуння тощо.

Соціальне відхилення: відмова від участі у соціальних або шкільних заходах, відсутність бажання спілкуватися з ровесниками або дорослими, а також ізоляція від соціуму.

Неповнолітні, які порушують закон, є однією з головних тем, яка привертає увагу кримінологів та правоохоронних органів. У кримінальному праві багатьох країн існують альтернативні способи покарання для неповнолітніх, які дають їм змогу уникнути ізоляції від суспільства: штрафи, громадські та виправні роботи та інші варіанти.

Під час аналізу кримінологічної характеристики неповнолітніх, засуджених без ізоляції від суспільства, варто враховувати кілька ключових аспектів. Насамперед необхідно звернути увагу на типи кримінальних правопорушень, які вчинили неповнолітні, у контексті таких альтернативних видів покарань. Це можуть бути легкі адміністративні порушення або серйозні кримінальні діяння, такі як крадіжки, побиття або навіть наркотичні злочини.

Другим важливим аспектом є соціальний контекст, у якому живуть ці неповнолітні. Часто вони походять з ризикованих або вразливих груп, зокрема це сироти, діти з неблагополучних сімей або молодь, яка зазнає впливу вуличних банд. Цей соціальний контекст може вплинути на їхню схильність до вчинення кримінальних правопорушень та подальшу реабілітацію.

Третім аспектом є ефективність альтернативних видів покарань у запобіганні вчиненню нових кримінальних правопорушень та сприянні соціальній реабілітації неповнолітніх. Це потребує оцінки ефективності програм реабілітації, підтримки та нагляду з боку відповідних соціальних служб, а також забезпечення доступу до освіти та професійної підготовки.

Нарешті, потрібно врахувати позитивні та негативні аспекти використання альтернативних видів покарань для неповнолітніх. Позитивні аспекти охоплюють зменшення рецидивів, збереження сімейних зв'язків та підтримку соціальної адаптації. Однак можливі такі негативні аспекти, як недостатня суворість покарання, недостатня публічна безпека та ризик втрати контролю над неповнолітніми.

У сучасному світі справедливість та ефективність правової системи стають предметом все глибшого дослідження та широкого обговорення. На особливу увагу заслуговують неповнолітні, які порушують закон, і можливість покарати їх без ізоляції від суспільства. Вік неповнолітніх, яким призначають такі альтернативні покарання, відіграє ключову роль у формуванні стратегій правосуддя та соціальної реабілітації.

Передусім зазначимо, що визначення віку неповнолітності може варіюватися залежно від країни та її правової системи. У більшості країн неповнолітніми вважають осіб, які не досягли повноліття, яке переважно встановлене у віці 18 років, проте у деяких країнах інші стандарти – 16 або 21 рік.

Важливим аспектом використання альтернативних видів покарань для неповнолітніх є індивідуалізація підходу до кожного випадку. Врахування віку, ступеня злочинності, соціальних умов та потреб кожного неповнолітнього є ключовими для забезпечення ефективного та справедливого правосуддя [2].

Неповнолітні, засуджені без ізоляції від суспільства, становлять важливу категорію в системі правосуддя та соціальної реабілітації. Це група осіб, які були засуджені за вчинення кримінального правопорушення, але через певні обставини не перебувають у закритих установах чи ізольованих від суспільства.

Неповнолітні, засуджені без ізоляції від суспільства, можуть потребувати підтримки у відновленні після відбуття покарання. Це може передбачати доступ до освіти, професійної підготовки,

Особливості виникнення і розвитку девіантної поведінки неповнолітніх засуджених без ізоляції...

психологічної допомоги та інших програм реабілітації. Неповнолітні засуджені можуть стикатися із різними перешкодами у поверненні до суспільства, такими як стигма, складнощі з пошуком роботи чи житла або недостатня підтримка з боку родини та спільноти.

Важливо враховувати підвищений ризик повторного вчинення кримінального правопорушення неповнолітніми, засудженими без ізоляції від суспільства, особливо якщо вони не отримують достатньої підтримки та ресурсів для успішної реінтеграції.

Для успішної реабілітації неповнолітніх, засуджених без ізоляції від суспільства, необхідна дієва система підтримки, що охоплює послуги психологічної, освітньої, медичної та соціальної допомоги.

Соціальна реінтеграція неповнолітніх, засуджених без ізоляції від суспільства, має вирішальне значення для створення безпечного та стабільного суспільства. Це передбачає надання їм можливостей для активної участі в суспільному житті та повної реалізації їхнього потенціалу.

Ефективна реабілітація неповнолітніх, засуджених без ізоляції від суспільства, може допомогти запобігти вчиненню нових кримінальних правопорушень та зниженню рівня рецидивів серед цієї категорії осіб. Усі ці аспекти свідчать про необхідність розроблення та впровадження комплексних програм і стратегій для соціальної реабілітації та підтримки неповнолітніх засуджених, які засуджені без ізоляції від суспільства. Тільки за умови взаємодії різних сфер, зокрема правосуддя, освіти, медицини та соціальних служб, можна забезпечити їх успішну реінтеграцію та відновлення в суспільстві.

Необхідно розвивати та підтримувати альтернативні програми та послуги для неповнолітніх, які допомагають їм вирішувати проблеми, що стали основою їхньої антисоціальної поведінки. До них можуть належати програми психологічної підтримки, професійної орієнтації та навчання, а також інші інтервенції, спрямовані на підвищення рівня особистої відповідальності та соціальної компетентності.

Отже, кримінологічна характеристика неповнолітніх, засуджених без ізоляції від суспільства, є складною та багатогранною проблемою, яка потребує комплексного та збалансованого підходу, що враховує як потреби суспільства у забезпеченні громадської безпеки, так і потреби і можливості реабілітації та реінтеграції засудженого неповнолітнього.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гончаренко С. У. (1997). Український педагогічний словник. Київ: Либідь. 376 с.
2. Нечитайло І. С., Борюшкіна О. В. (2020). Компетентнісний підхід до освіти: соціологічна концептуалізація крізь призму диспозиційної теорії. *Грані: наук.-теорет. альманах*. № 12(23). С. 47–57.
3. Словник-довідник для соціальних педагогів та соціальних працівників / за заг. ред. А. Й. Капської, І. М. Пінчук, С. В. Толстухової. Київ: УДЦССМ, 2001. 260 с.
4. Філоненко В. М., Нечитайло І. С. (2022). Злочинці-рецидивісти: психологічна характеристика: монографія. Харківський національний університет внутрішніх справ. Івано-Франківськ: Фоліант. 244 с.
5. Якімова С. В., Маковецька Н. Є., Омельчук О. М. (2014). Кримінологія: Загальна та Особлива частини: підручник. Хмельницький: Хмельницький ун-т управління та права. 442 с.

REFERENCES

1. Honcharenko S. U. (1997). *Ukrainskyi pedahohichnyi slovnyk* [Ukrainian Pedagogical Dictionary]. K. : Lybid. 376 p. [in Ukrainian].
2. Nechitailo I. S., Boriushkina O. V. (2020). *Kompetentnisnyi pidkhid do osvity: sotsiolohichna kontseptualizatsiia kriz pryзму dyspozytsiinoi teorii* [Competency-based approach to education: sociological conceptualization through the prism of dispositional theory]. *Naukovo-teoretychnyi almanakh „Hrani”*. No. 12(23). P. 47–57. [in Ukrainian].

3. *Slovník-dovideník dlia sotsialnykh pedahohiv ta sotsialnykh pratsivnykiv* [Dictionary and reference book for social educators and social workers] / za zah. red. A. Y. Kapskoi, I. M. Pinchuk, S. V. Tolstukhvoi. K. : UDTsSSM, 2001. 260 p. [in Ukrainian].

4. Filonenko V. M., Nechitailo I. S. (2022). *Zlochyntsi-retsdyvisty: psykholohichna kharakterystyka* [Recidivist criminals: psychological characteristics]: monohrafiia. Kharkivskiy natsionalnyi universytet vnutrishnikh sprav. Ivano-Frankivsk: Foliant. 244 p. [in Ukrainian].

5. Yakymova S. V., Makovetska N. Ye., Omelchuk O. M. (2014). *Kryminolohiia: Zahalna ta Osoblyva chastyny*: [Criminology: General and Special Parts] pidruchnyk. Khmelnytskyi: Khmelnytskyi un-t upravlinnia ta prava. 442 p. [in Ukrainian].

Дата надходження: 05.02.2024 р.

Oleksii HUMIN

Lviv Polytechnic National University,
Head of the department of criminal law and procedure
of the educational and research institute of law,
psychology and innovative education
Doctor of law, Professor,
e-mail: oleksii.m.humin@lpnu.ua,
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8016-945X>

Yurii KUZMA

postgraduate student of the Higher Education Institution
“Lviv University of Business and Law”,
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0009-6987-1895>

PECULIARITIES OF THE EMERGENCE AND DEVELOPMENT OF DEVIANT BEHAVIOR OF JUVENILE CONVICTS WITHOUT ISOLATION FROM SOCIETY

Juveniles who have committed criminal offenses are a subject of close observation for criminologists, human rights activists and society as a whole. One particular aspect is the judicial practice whereby minors can be sentenced to certain types of punishment without isolation from society, such as suspended sentences, fines, community service, and correctional labor. This practice has its pros and cons that need to be considered from a criminological perspective.

On the one hand, sentencing minors without isolation from society can have a positive impact on their rehabilitation and reintegration into society. A suspended sentence, for example, can help to change the behavior of a convicted person through conditional liability and support for sending them to rehabilitation programs. Such measures allow the juvenile to remain in his or her environment, where he or she can have support from family and other social agents, which contributes to his or her adaptation and socialization.

On the other hand, there are certain risks associated with the use of such alternative types of punishment for juveniles. For example, a suspended sentence may be perceived as not severe enough and as too lenient for a criminal offense, which may not encourage behavioral change. In addition, the lack of isolation from society may pose a risk to public safety, especially if the convicted person continues to engage in antisocial behavior.

One of the key aspects of solving this problem is the individualization of punishment, which takes into account the specific circumstances of the case, as well as the needs and capabilities of the juvenile. In particular, it is important to take into account his/her age, the degree of social adaptation, and the availability of support from family and other social structures.

Key words: juveniles; deviant behavior; punishment; without isolation from society.